

УДК 351:[316.334.3+316.36]

Сокур Наталя

*доцент кафедри гуманітарних та соціально-політичних наук
ОРИДУ НАДУ при Президентові України
к.політ.наук, доцент*

СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ І СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена обговоренню теоретичних аспектів сімейної та соціальної політики держави. Аналізуються наукові підходи щодо визначення «сім'я» та «соціальна політика». З'ясовується роль держави у вирішенні питань розвитку сімейної сфери та соціальної політики. Пропонується виокремлення сімейної політики в якості самостійного напрямку соціальної політики.

Ключові слова: сім'я, сімейна політика, соціальна політика, доходи, рівень життя, благополуччя.

Nataliya Sokur

*Humanitarian and
Socio-political sciences Department,
ORIPA NAPA under the President of Ukraine,
PhD in Political Sciences*

RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL AND FAMILY POLICY: THEORETICAL ASPECTS

The article provides the analysis of the institute of family. Family plays an important role in the life and development of a society. The measures on family size in the social policy of the state take a special place hence the prospect of society's development and its future depend on the fulfilment of important social functions. Being dependent on the economic situation of the country, its politics and culture, family life affects the state of the national economy, political events, etc. To study a family and marriage is of deep practical value. It is an important prerequisite in understanding the processes that occur in society.

In a broader approach, family policy covers the main areas of governmental policy that is oriented towards a family as a social group and affects potentially its well-being (for example, in provision of public services, promoting employment, developing healthcare, education, culture and leisure, regulation of migration processes, improvement of living standards, etc.).

The contemporary family policy is a result of long-term development from a limited system of measures for the protection of a mother and a child to the advanced forms of support for the institute of a family as a whole.

The state family policy in its general sense regulates the relations between the family (as a special social group of a society) and the state, as well as between the individuals in the family regarding the implementation of its main functions.

The importance of the state family policy is that it involves the interests of all types of families and is aimed to create a favourable social and cultural environment for their life and to

implement basic social functions, harmonization of its intra relations, relationship of a family, a state and a society, to ensure the necessary environment for the development and stability of the institute of a family.

The object of the family policy is the family. Today, the basic form of the Ukrainian family is a simple (nucleic) family consisting of a couple with or without children, as well as an incomplete family, which in the vast majority consists of single mothers, divorced women and widows with children, in which there are often one or two children.

The subjects of the state family policy in Ukraine is legislative and executive authorities, employers, public associations, political parties, trade unions, religious denominations, charitable foundations, and legal entities and individuals. The local departments, commissions or committees are formed within the local social security agencies throughout the country, which are also involved into the development and implementation of special family policy programs.

The content of the state family policy is directly dependent on the socio-economic development of the country. In our time, it is necessary to ensure the overcoming of negative trends and stabilization of the situation of the family, as well as the creation of prerequisites for improving its life in the future.

Key words: family, family policy, the institute of a family, family relations, family programs, public authorities.

Постановка проблеми. Важливу роль у житті та розвитку суспільства відіграє сім'я. Особливе місце займають заходи стосовно ролі сім'ї у соціальній політиці держави, оскільки від виконання нею важливих соціальних функцій залежить перспектива розвитку суспільства та його майбутнє. Будучи залежним від економічного становища країни, від політики, рівня культури, сімейне життя впливає на стан національної економіки, політичні події тощо. Вивчення сім'ї, шлюбу має глибоке практичне значення, це є важливою передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням проблематики сім'ї займалися як філософи, соціологи, так і політологи. Це Е.Дюркгейм, О. Конт, Г. Спенсер, Т.Парсонс та ін. Зарубіжні вчені, які досліджували дану сферу, – Д. Бланкен-Хорн, С. Голод.Дж. Девіс, А. Карлсон і українські вчені – В. Постовий, В. Кравець, С. Марченко, В. Федяєва та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Політика держави щодо сімей завжди була і залишається актуальною, але, на жаль, в нашій країні їй приділяється недостатньо багато уваги на противагу від США, Канади та країн Європейського Союзу. Вони дають розгорнутий аналіз та докладну характеристику теоретичних та практичних заходів щодо сімей, що впроваджуються в різних країнах на сучасному етапі. Проте, незважаючи на значну увагу дослідників до сімейної політики, недостатньо розробленими є питання її ефективності та реалізації, пропаганді та відновлення сімейних цінностей, усунення причин, які перешкоджають повноцінному функціонуванню інституту сім'ї.

Метою статті є вивчення розуміння сімейної сфери у контексті розвитку соціальної політики держави та у зв'язку з цим формулювання наукових рекомендацій з удосконалення забезпечення та розвитку сімейної політики.

Виклад основного матеріалу. Науковці під сім'єю розуміють об'єднання людей, що пов'язані шлюбом або кровною спорідненістю, спільністю побуту та взаємною моральною

відповідальністю, соціальна необхідність в якому обумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення [5, с. 20].

У науковому середовищі і суспільній практиці розробляються та пропонуються відповідні тенденції розвитку сімейної політики.

Так, одна група вчених розглядає сучасний стан розвитку сім'ї як модернізаційний, інша – як кризовий.

Модернізаціоністи вважають, що інституційні зміни сім'ї (заміна традиційного типу сім'ї сучасним) є цілком закономірним явищем, і наполягають на збереженні суверенітету сім'ї як соціального інституту, обмеженні впливу на нього з боку державних органів (Л. Г. Вишневський, Г. А. Заїкіна, З. М. Алігаджієва, Н. Т. Арістова, Т. А. Гурко, М. Г. Панкратова та інші). Вони не вважають за доцільне виокремлювати сімейну політику в самостійний напрям діяльності держави, оскільки усі сфери державної політики прямо або ж безпосередньо впливають на інститут сім'ї.

Слід також зазначити, що за часів колишньої СРСР державна сімейна політика ототожнювалась із соціальною політикою, а інституційні інтереси сім'ї цілеспрямовано не враховувались. Політика по відношенню до сім'ї проявлялась у врегулюванні шлюбно-сімейних відносин, стимулюванні народжуваності, матеріальній підтримці сімей з дітьми [6, с. 140].

Вчені вважають, що для її подолання слід проводити цілеспрямовану державну сімейну політику. Мету державної сімейної політики вчені вбачають у забезпеченні інтересів сім'ї (С. В. Захаров), створенні умов для успішного функціонування і розвитку (Н. В. Зверева, А. І. Кузьмін), сприянні її самоорганізації, самозабезпеченню (В. А. Луков), досягненні добробуту (Н. М. Римашевська).

Серед вітчизняних дослідників сім'ї, соціальної і сімейної політик слід відзначити таких вчених: З. В. Ромовську, В. В. Бекову, М. М. П'яницького, Л. Короткову, О. Вихрова, Л. Мелешко, Я. І. Шевченко тощо.

Відаючи належне працям наведених вище дослідників, зауважимо, що вітчизняні вчені у власних працях більшу увагу звертали на окремі аспекти впливу держави на інститут сім'ї, роблячи акцент на взаємовідносинах держави та індивідууму; державних пільгах, допомогах окремим категоріям громадян тощо. Водночас ними не аналізувався державний вплив на інститут сім'ї, не визначені його позитивні та негативні аспекти, не здійснювався аналіз доцільності виокремлення сімейної політики у самостійний напрям соціальної політики, невизначеними залишились і концептуальні засади державної сімейної політики України.

Виходячи з наведеного, необхідно проаналізувати деякі теоретичні і практичні аспекти соціальної та сімейної політики, доцільність виокремлення сімейної політики у самостійний напрям соціальної політики, на підставі чого можливою стане розробка теоретичних засад державної сімейної політики України та визначення чинників її формування.

Слід відзначити, що досліджувані дефініції не мають усталеного академічного визначення. Різні дослідники в своїх визначеннях виходять з різних поглядів на роль та місце держави, ступінь її відповідальності за життя і діяльність окремої особи чи сім'ї, зміст та мету соціальної і сімейної політик.

Наведемо відомі підходи до проблеми встановлення дефініції «соціальна політика».

Так, перший підхід полягає в ототожненні суспільного та соціального, тому за цим підходом соціальна політика – це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем, її мета – досягнення цілей всього суспільства [7, с. 23].

Зрозуміло, що при такому підході особисті проблеми людини залишаються на другому плані у порівнянні з інтересами всього суспільства.

Другий підхід виходить із необхідності вирішення, перш за все, питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державних пілг, допомог та добродійної діяльності [7, с. 24]. Такий підхід обмежує активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства, в той час як переважна більшість громадян – «безпечних» – залишається поза увагою державних органів, однак саме серед них відбуваються основні суспільні процеси.

Третій – має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів [7, с. 25]. В основу частіше за інше покладається податкова політика, спрямована на вирівнювання диференціації прибутків.

Четвертий – покладення в основу діяльності принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства [7, с. 26].

П'ятий – виходить з необхідності регулювання, перш за все, соціально-трудова відносин [7, с. 27]. Значна частина суспільства при такому підході залишається поза увагою суб'єктів соціальної політики.

Як бачимо, кожен з цих підходів має раціональне зерно, хоча й не позбавлений деяких, вказаних вище обмежень. Соціальна політика розвинених держав тією чи іншою мірою використовує усі ці підходи.

Наведемо ще декілька визначень соціальної політики різних авторів, що дозволить краще зрозуміти різні точки зору та здійснити аналіз змісту соціальної та сімейної політик.

Так, на думку О. Л. Іванової, «соціальна політика – це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні» [7, с. 48].

А. Соловйов характеризує соціальну політику як «комплекс мер со стороны государства по прямому и косвенному регулированию социально-трудовых отношений» [12, с. 4]. Разом із тим, він розглядає соціальну політику як особливий розділ державної діяльності, що пов'язана з «организацией систем жизнеобеспечения населения, с реализацией интересов, прав и свобод граждан, с поддерживанием их благосостояния и экономической независимости, с обеспечением гарантий достойного потребления ними благ и услуг, с предоставлением общественной защиты нуждающимся в ней гражданам» [12, с. 25].

А. Н. Аверін розглядає соціальну політику як «воздействие государства на социальную сферу общества, его деятельность по удовлетворению социальных потребностей людей, поддержанию приемлемого для общества уровня их жизни, предоставлению социальных услуг населению, обеспечению конституционных социальных гарантий гражданам. Оказанию социальной поддержки нетрудоспособным и малообеспеченным слоям общества» [1, с. 4].

Зазначимо, що серед напрямів функціонування і реалізації соціальної політики виокремлюють власне два головних – соціально-демократичний і ліберальний, кожен з яких має відповідний характер, мету, зміст, специфіку й особливості практичної реалізації.

Для України нині фактично характерне поєднання двох згаданих моделей соціальної політики, оскільки жодна з них яскраво виражених ознак в соціальному житті країни не має. Скажімо, реалізація ліберальної моделі передбачає відповідний рівень соціально-економічного розвитку суспільства, чого в Україні ще не має, і це є суттєвою перешкодою для соціального розвитку. Втім, ліберальний напрям окреслюється дедалі помітніше.

Сутність, характер, особливості та механізми реалізації соціальної політики, окремих її складових детермінують такі основні Закони України: «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення», «Про пенсійне забезпечення», «Про зайнятість населення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та ін.

Починаючи з 90-х років в Україні було прийнято понад дві сотні законів і підзаконних актів, що повинні були врегулювати найважливіші соціальні питання. Зазначимо, що соціальна політика диференціюється законами України відповідно до статево-вікових категорій громадян. Так, вирізняють соціальну політику щодо дітей, сім'ї, молоді, жіноцтва [10].

Основними напрямками державної соціальної політики України визначено: доходи, рівень життя громадян; зайнятість громадян і стан ринку праці; організацію й оплату праці; охорону праці; загальнообов'язкове державне соціальне страхування; житлове забезпечення громадян та ін. Окремо було визначено основні складові системи соціального захисту громадян, це: соціальне страхування, пов'язане з трудовою діяльністю, окремі грошові виплати та пенсії; допомога сім'ям з дітьми; адресна соціальна допомога окремим малозабезпеченим верствам населення; надання житлових субсидій; компенсації та пільги тим, хто постраждав від техногенно-екологічних катастроф [13].

Проаналізуємо теоретичних засади та різні підходи до категорії «сімейна політика».

Першими дослідниками, які підняли питання щодо визначення терміну «сімейна політика», були Ш. Камерман і А. Кан. У монографії «Сімейна політика: держава і сім'я в чотирнадцяти країнах» ними були визначені країни з так званою «явною» і «прихованою» сімейною політикою [8, с. 34]. Вони вважали, що «явна» сімейна політика існує в країні, де на державному рівні встановлена концепція сімейної політики. За «прихованої» сімейної політики немає законодавчо закріпленої політики щодо сімей, але можуть мати місце високорозвинені інші напрями державної соціальної політики, пов'язані з сім'єю. Однак, ці напрями мали різні цілі, що були не достатньо зосереджені на сім'ї.

В колишньому СРСР поняття «сімейна політика» стало активно впроваджуватися в наукову і суспільно-політичну лексику лише наприкінці 1980-х років і використовуватися поряд із більш звичними термінами, такими як «політика населення», «демографічна політика» і «планування сім'ї» [2, с. 51]. В цей же період науковцями та політиками була зроблена спроба визначити зміст сімейної політики, сформулювати цілі, принципи і напрями, показати її місце в системі заходів соціальної політики, обґрунтувати співвідношення з соціально-демографічною політикою, пов'язати з проблемою плануванням сім'ї тощо.

Наприкінці 80-х років була підготовлена державна програма «Сімейна політика в СРСР в 90-і роки». У преамбулі цієї Програми відзначалося, що: 1) «...активна сімейна політика, спрямована на поліпшення соціальних, економічних і моральних умов виконання сім'єю її функцій, повинна стати найважливішою складовою частиною всієї соціальної політики держави в СРСР», 2) «...сімейна політика буде розроблятися й проводитися як цілісна система взаємопов'язаних заходів і з максимальним урахуванням нових реальностей: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії» [4, с. 23]. На думку фахівців, державна сімейна політика 1990-х років мала ґрунтуватися на таких принципах як суверенітет сім'ї, суверенітет особистості, розширення волі вибору, опори на власні сили, соціального захисту сім'ї, соціального партнерства та диференційованості політики.

Разом з цим, дотепер термін «сімейна політика» не набув єдиного трактування і відображає досить різні підходи як науковців, так і практиків. Так, навіть на національному рівні країн Європейського Союзу не існує загальноприйнятого визначення сімейної політики.

При спрощеному (вужькому) підході, сімейна політика розглядається як допомоги і послуги, що націлені на сімейну пару з дітьми або без дітей та на неповну сім'ю. Таке визначення включає різноманітні грошові та натуральні допомоги, податкові пільги для сімей з дітьми, надання відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами тощо.

При більш широкому, загальному підході, сімейна політика охоплює основні напрями державної політики, що спрямовані на сім'ю як на соціальну групу і потенційно торкаються її благополуччя (наприклад, надання суспільних послуг, сприяння зайнятості населення, розвиток сфери охорони здоров'я, освіти, культури та відпочинку, регулювання міграційних процесів, покращання рівня життя населення тощо).

Сучасна сімейна політика – це результат тривалого розвитку від обмеженої системи заходів щодо захисту матері й дитини до розвинених форм підтримки інституту сім'ї в цілому.

Державна сімейна політика у загальному розумінні регулює відносини між сім'єю (як особливою соціальною групою суспільства) та державою, а також між індивідами в сім'ї з приводу реалізації її основних функцій.

Значущість державної сімейної політики полягає в тому, що вона враховує інтереси всіх типів сімей і спрямована на формування сприятливого соціокультурного середовища для їхньої життєдіяльності й реалізації основних соціальних функцій, гармонізацію як внутрішньосімейних відносин, так і взаємин сім'ї, держави та суспільства, на забезпечення необхідних умов для розвитку і стабільності інституту сім'ї.

Об'єктом сімейної політики є сім'я. Сьогодні основною формою української сім'ї є проста (нуклеарна) сім'я, що складається із подружжя з дітьми або без них, а також неповна сім'я, яка у переважній більшості складається із самотніх матерів, розлучених жінок і вдів з дітьми, у яких найчастіше одна-дві дитини.

Суб'єктами державної сімейної політики в Україні виступають органи законодавчої та виконавчої влади, роботодавці, суспільні об'єднання, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, благодійні фонди, а також юридичні й фізичні особи. В місцевих органах соціального захисту на всій території країни утворені відділи, комісії або комітети, що також займаються розробкою та виконанням спеціальних програм сімейної політики.

Зміст державної сімейної політики перебуває в прямій залежності від соціально-економічного розвитку країни. У наш час необхідно забезпечити подолання негативних

тенденцій і стабілізацію становища сім'ї, а також створення передумов для поліпшення її життєдіяльності у майбутньому.

Метою державної сімейної політики є забезпечення державою необхідних умов для реалізації сім'єю її функцій і підвищенні якості життя сім'ї.

Значення сімейної політики полягає в тому, щоб сприяти розумінню й визнанню суспільством глибинних інтересів сім'ї як частини своїх власних змін, пошукам нової рівноваги та гармонії між особистістю, сім'єю та суспільством. Тому виокремлюють декілька основних принципів сімейної політики: суверенності сім'ї, суспільного договору, волевиявлення, соціальної участі [3, с. 58].

Принцип суверенності сім'ї передбачає, що сім'я незалежна від держави й має право приймати будь-які рішення, котрі стосуються її життя, самостійно, спираючись лише на свої власні цілі та інтереси [6, с. 59]. Це означає право сім'ї на будь-який тип сімейної поведінки, на будь-який спосіб і стиль життя, у тому числі й на той, котрий з точки зору прийнятих у суспільстві культурних та моральних норм вважається девіантним. Головне, щоб спосіб життя сім'ї відповідав нормам права.

Принцип суверенності також означає, що будь-які типи взаємозв'язку шлюбу, батьківства та спорідненості в сім'ї незалежні від держави [3, с. 59].

Принцип суверенності не можна декларувати або встановити законодавчо, він повинен бути заснований на економічній незалежності сім'ї. Наприклад, сім'я повинна мати можливість здійснювати виробництво чи займатися бізнесом на базі сімейної власності, одержувати достатній дохід від найманої праці чи занять творчістю тощо.

Будь-яке обмеження принципу суверенності сім'ї, що ґрунтується на інтересах суспільства або держави, повинне регулюватися конституційно.

Принцип волевиявлення окреслює наявність у суспільстві справжньої альтернативи й можливості дійсно обирати тип сім'ї та сімейної поведінки [3, с. 60].

Принцип суспільного договору передбачає договірну регламентацію взаємин сім'ї як соціального інституту й держави [3, с. 60]. Сім'я та держава укладають між собою суспільний договір, у якому на рівноправній основі формулюються всі існуючі політичні, соціальні, економічні та інші відносини між ними. Цей принцип особливо важливий для нашої країни, коли існує потреба перебороти пережитки тоталітаризму, реформувати політичні та економічні відносини.

Сім'я як соціальний інститут забезпечує виконання її членами певних соціальних ролей. Тому суспільство має відчувати потребу, зацікавленість у тому, щоб сім'я виконувала свої функції відтворення та соціалізації нових поколінь. У той же час все більше слабшають стимули, які визначають особисту зацікавленість у народженні нових поколінь. За цих умов сім'я може зажадати від суспільства та держави забезпечити всебічну підтримку тих моделей сімейного життя, що сприяють ефективній реалізації функцій відтворення та соціалізації.

Принцип соціальної участі поєднує широкий спектр ситуацій, у яких особи безпосередньо залучені в процеси підготовки та реалізації соціально значимих рішень [3, с. 60]. Міра їх залучення може бути різною.

Крайніми полюсами є ситуації, у яких, з одного боку, рішення приймає винятково державна влада, а громадянам лише доводять до відома ці рішення, а з іншого – лише на рівні громадян і об'єднань.

Для оцінки різноманітних напрямів сімейної політики необхідно враховувати весь комплекс проблем становлення інституту сучасної сім'ї.

Відправним пунктом аналізу сімейної політики в країнах Європейського Союзу може слугувати класифікація режимів сімейної політики [8, с. 42].

1. Соціально-демократичний режим характеризується універсальною державною підтримкою для сімей, високим рівнем підтримки для працюючих батьків та гендерною рівністю. Такий режим характерний для Скандинавських країн.

2. Консервативний режим характеризується середнім рівнем підтримки сімей, що варіюється відповідно до рівня доходу працюючих батьків і тривалістю їхніх внесків у соціальну систему. Він характерний для північно-західних європейських країн (Німеччина, Нідерланди та Франція).

3. Південно-європейський режим характеризується високим ступенем поділу за рівнем доходу, сполученням універсальних та приватних послуг і допомог. Цей режим характерний для країн Південної Європи.

4. Ліберальний режим характеризується низьким рівнем підтримки сімей і заохочує індивідуалізм на основі ринкових відносин через мінімальні соціальні допомоги. Такий режим характерний для Великобританії.

Аналізуючи роботи зарубіжних вчених з досліджуваної проблематики, ми звернули увагу на різну мету сімейної політики, яку ставлять перед собою уряди багатьох країн світу. Так, у Франції це – підвищення народжуваності, у країнах північної Європи – досягнення рівноправ'я чоловіків і жінок, у південно-європейських країнах – підтримка молодих сімей тощо [9, с. 123].

Тобто, сімейна політика у порівнянні з соціальною більш цілеспрямована, має конкретний об'єкт – інститут сім'ї, захищає його інтереси і права. Виходячи з визначення об'єкта розглянемо предметну галузь державної сімейної політики, яка, на нашу думку, повинна включати сукупність специфічних проблем сім'ї, як соціального інституту. Наявність власного предмету дозволяє принципово диференціювати сімейні проблеми від загально соціальних проблем, а отже і від соціальної політики.

Висновки. Отже, по-перше, існують різні підходи до розуміння змісту соціальної політики, її мети, суб'єктів, їх компетенції. По-друге, державна соціальна політика в Україні ще формується і диференціюється законами України відповідно до статево-вікових категорій громадян. По-третє, державна соціальна політика України залежить від соціально-економічного розвитку і фінансується з державного бюджету недостатньо і за залишковим принципом. По-четверте, соціальна політика держави орієнтована на індивідуум і фактично не враховує інтереси сім'ї як соціального інституту. Термін «сімейна політика» має відносно недавню історію, він сформувався протягом II половини ХХ століття. В останні роки простежується тенденція виокремлення сімейної політики в якості самостійного напрямку соціальної політики. Передбачається, що державна сімейна політика повинна базуватися на певній ідеології, мати власну структуру управління, основні форми, механізми реалізації, спиратися на законодавчу, кадрову, наукову та інформаційну основи.

З огляду на вищевказане, державна сімейна політика – це відносно відособлена частина соціальної політики, що впливає на функціонування сім'ї (як одного із суспільних інститутів) та індивіда (як носія сімейних ролей, що він виконує поряд з іншими соціальними ролями). Така політика направлена на самореалізацію та самостійне вирішення проблем, з якими зіштовхується сім'я.

Література.

1. Аверин А. Н. Социальная политика государства и социальная структура общества. Москва, 1995. 273 с.
2. Антонов А. И, Сорокин С. А.. Судьба семьи XXI века: Размышления о семейной политике, о возможности противодействия упадку семьи и депопуляции. Москва: Грааль, 2000. 416 с.
3. Богаевская А. Н. Социальный менеджмент: семья и семейная политика: учеб. пособие. Владивосток: Ин-т международного туризма и гостеприимства ДВГУ, 2001. 91 с.
4. Вишневский А. Г. Воспроизводство населения и общество: история, современность, взгляд в будущее. Москва: Финансы и статистика, 1982. 287 с.
5. Голод С. И. Семья и брак: историко-социологический анализ. СПб.: Петрополис, 1998. –271 с.
6. Дармодехин С. В. Государственная семейная политика : проблемы социальной практики. *Семья в России*. 1997. № 1. С. 9–18.
7. Иванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти. Київ: Академія, 2003. 107 с.
8. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань: Н70 Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
9. Осколкова О. Б. Государственная семейная политика в странах Европейского Союза. *Семья в России*. 1998. №1. С. 123–141.
10. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2002 року № 1089. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1089-2002-%EF>
11. Парламентські слухання «Сімейна політика України — цілі та завдання» (Стенографічний звіт) від 17 червня 2015 року URL: http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/parl_sluhan/17_simeyna_politika.html
12. Соловьев А. Социальная политика переходного периода от государственных гарантий к адресной поддержке. Москва, 1995. 368 с.
13. Соціальна політика: політико-правові засади та особливості управління соціальними процесами. URL: http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,9999999/catid,202/i